

Allah Bizi Duyar mı?

Mohammed RUSTOM

Bir Anekdöt

Bundan yaklaşık on yıl kadar önce üniversitemin felsefe bölümünün ev sahipliğinde yapılan aylık felsefe konferanslarından birinde bir ders verdim. Bu konferansların hepsinden değilse de birçoğundan farklı olarak konu başlığım Avrupa felsefe geleneği dışında bir kavram olan İslâm felsefesi ile ilgili idi. Dersin konu başlığı İslâm felsefesi-ne göre ölüm ve rüya kavramları idi -ki kanımca dersin çok sayıda öğrenci ve profesör tarafından ilgi görmesinin sebebi buydu. Haliyle hepimiz rüya görürüz ve de şu veya bu şekilde ölümü tadarız. Dolayısıyla konu, çok geniş bir insan yelpazesine hitap edebilecek bir konuydu. Makalemdeki önemli noktalardan bir tanesi de İslâm felsefesini geleneksel Batı felsefesinin bir uzantısı olarak göremeyecek olmamızdı. İslâm felsefesini kendi şartlarıyla değerlendirilmeli ve onu yalnızca Geç Antik Dönem ile değil, aynı zamanda kendi bakış açıları ve dünya görüşleriyle kendi teorik problemlerini ele alan felsefi bir geleneğin temsilcisi olarak görmeliyiz. Eğer Peter Adamson'un *İslâm Dünyasında Felsefe (Philosophy in the Islamic World)* adlı eşsiz eseri o zamanlarda basılmış olsaydı bu benim işimi çok daha kolaylaştırmış olacaktı. Yine de dersi verirken az önce bahsettiğim görüşü belirttim.

Konferansın sonuna geldiğimde konferansı düzenleyenler de dahil olmak üzere ne kadar çok dinleyicinin hem bu çok tanıdık hem de farklı konuyu dinlemekten memnun olduğunu fark ettim. Yöneltilen soru ve görüşlerin çoğu, üzerinde iyice düşünülmüş isabetli sorulardı. Ancak daha sonra bir felsefe profesörü elini kaldırdı ve şu noktalara itiraz etti. "İslâm filozoflarına göre Allah'ın 'tuzak kuranların en yücesi' olduğunu söylediniz. Ancak tuzak kurmak hile ve aldatma içerir, bu ise her şeyi bilen ve her şeye muktedir olan Allah'ın müşfiklik ve cömertlik nitelikleri ile çelişmekte: Allah tuzak kuruyorsa Allah bizi kandırıyordur, bu da bir şekilde bir kötülük meydana getirdiği anlamına gelir ki bu Allah olamaz."

Bu soru karşısında donup kaldım ve şu cevabı verdim: Birincisi Allah'ı tuzak kuranların en iyisi olarak nitelendiren İslâm filozofları değildir. Bu Kur'an'da geçen bir konudur ve Allah, "hayrû'l-mâkirîn"dir der. Bu da şu anlama gelir. Tuzak kurmak bir çeşit plan içerebilir. Ama bunda yanlış olan ne? Kur'an-ı Kerim'de, Tanrı'nın planlaması budalalıkla dolu olan insan planına bitişiktir.

Daha sonra çoğu insanın tanımlayabilecekleri bir önerme ve bir örnek sundum. Önerme: Allah'ın "plan yapması" kullarını

sevdiği ve koruduğu anlamına gelir. Örnek: Bir yaşındaki oğlumun dikkatini başka bir tarafa yönlendirerek evden bir an önce çıkıp üniversitede vereceğim derse zamanında yetişmek için eşimle birlikte bir plan kurmak zorunda kaldım. Zira evden aceleyle çıkıp gitmem çocuğumu üzecekti ve ben de onu teselli etmek için zaman kaybedecektim ki bu da arabayı daha hızlı kullanmam ve yolda kaza yapma ihtimalini artırmam demektir. Sözüme şöyle devam ettim. Göreceğiniz üzere insânî düzeyde dahi tuzak kurmak her zaman “kötü” olarak düşünülmemelidir ki ilâhî ölçekte de daha kuvvetle öyledir.

Bana bu soruyu yönelten dinleyici sessizliğe büründü. Kendisine insanın “plan kurması” örneğiyle yepyeni bir Allah tasavvuru sunulmuştu ve umarım ki bu, “din felsefesi” denilen disiplindeki meselelere yaklaşımdaki kategorileştirmeyi zorlayacaktı. Cevabımı şu sonuca vararak noktaladım: “Sorunuza dikkatimi yoğunlaştırmama izin verin: Allah’ın tuzak ya da komplo kurduğunu söylemek, odak noktası Hristiyan ve büyük ölçüde Avrupa merkezli problem kümeleri ve kategorileri (yani analitik felsefe) tarafından dikte edilen geleneksel batı din felsefesi olan belirli bir tip düşünür için problemlidir. O perspektifin dışından bakarsak İslâm felsefesi gibi başka felsefî dünya görüşlerinin de tek bir dünya görüşünden ziyade kendilerine özgü problemlerini anlama yolları olduğunu görürüz. Ve eğer bu dünya görüşünde, Allah’ın tuzak kurması bir şey ifade ediyorsa ki öyle, bunu bir tarafa koyalım ve Müslümanların bu konuda ne söylediklerine kulak verelim. Ancak bu şekilde konunun tutarlılığını, kıymetini ve benzeri şeyleri değerlendirebiliriz.”

Sessiz Allah?

Bu soruyu bana yönelten dinleyicimin dikkatini o devirde basılmış olsaydı Timothy Knepper’ın “Dinin Amaçları ve Felsefesi” adlı eserine çekmek isterdim. Bu çalışmasında Knepper, sözü edilen din felsefesi bilim dalının onu modern batı akademilerinde canlandıran geleneksel sınırlar ve meselelerin ötesine geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu çok daha küresel bir olgudur ve bunun nedeni, diğer önemli felsefî ve dinî geleneklerin bizim “din felsefesi” dediğimiz şeyle de ilgilenmiş olmalarıdır. Sadece bu diğer geleneklerin dünya görüşlerinin ortaya koyduğu sorunlar çoğunlukla Hristiyanlığın saptadığı felsefî ve dinî sorunlardan oldukça farklı olmakla birlikte hiç de daha önemsiz değildir. Aslında din felsefesine global bir perspektiften bakmak en azından dar ve yanlış tanımlanmış olmasına karşın hâlâ baskın bir alan olan “din felsefesi”ni canlandırmaya ve yeniden şekillendirmeye yardımcı olabilir.

Bir yandan din felsefesinin diğer yandan da ilâhiyatın alanına giren bir başka konu ise, günümüzdeki inanca göre “Allahın sessizliği”dir. Bu geçmişte Allah’ın bazı durumlarda konuştuğu görüşüyle karşılaştırılmaktadır. Bağlamla sınırlı olarak, bu, Allah’ın geçmişte Yahudilerle ve Hristiyanlarla olan konuşma biçimiyle ilgilidir ancak artık, en azından vahiy yoluyla bunu yapmamaktadır. Bu konu, geçmişte Marjo Korpel ve Johannes de Moor tarafından kaleme alınan “Sessiz Allah” adlı kitapta tarihsel olarak analiz edilmiştir. Bu eser, editörlüğünü Bob Becking’in yaptığı ve birçok bilim adamının konuyla ilgili kendi bulgularını değerlendirdiği, “Allah’ın Sessizliği Üzerine Düşünceler” başlıklı kitapla birlikte okunmalıdır.

“Allah’ın sessizliği” kavramı Sör Robert Anderson’un 19. yüzyılda yazdığı aynı adlı kitabı ile popüler olmuştur. Allah’ın artık insanlarla iletişime geçmeyişiyle bağlantılı Müsevî-Hıristiyan problemine göre, Allah’ın insanların ızdıraplarına sessiz kaldığı algısı daha evrensel bir olgudur. Günümüzde birçok ilâhiyatçıya göre bu, Allah’ın insanların çektikleri acı ve sıkıntılara karşı kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Tam aksine gerçekte her şeyi bilen esirgeyen ve bağışlayan Allah, insanların bazı hataları yapmalarına göz yummaktadır. Bunun neden böyle olduğunu ve uzun vadede bakıldığında ne anlama geldiğini anlamak için “Allah’ın sessizliği” kavramını teolojik açıdan ele almakta fayda vardır.

Allah’ın sessizliği kavramı temel olarak alçakgönüllülük içerdiği şeklinde yorumlanabilir. Zira inananlar insanların acı çekmesi gerçekliğini ve Allah’ın çekilen bu acı ile ilgili o an hiçbir şey yapmama ihtimalini, ancak bu ilâhî sessizliğin ardında derin bir hikmet olduğu ve bu hikmetin de öbür dünyada olmasa bile gelecek bir zamanda bildirileceği üzerinden kabul edebilirler. Bu soruya cevap arayanlardan bazıları pek tabii birbirine zıt düşen sonuçlara varmışlardır. Bazılarına göre deizmde öne sürüldüğü gibi Allah insanlarla ilgili konularda gerçek bir aktör olmak yerine saat üreticisi gibidir. Ya da bir Allah olmadığına göre Allah’ın sessizliğinden söz etmek, eğer Allah olsaydı insanlar özellikle de geçtiğimiz yüzyılda tanık olduğumuz şekilde büyük acılar çekmezdi demekle eş değer olacaktır.

Knepper’in din felsefesini küresel bir merkezle kavramanın önemine dair anlayışında, İslâm metafizik evreninde Tanrı’nın sözde

sessizliği –eğer varsa- nasıl bir problemdir? Bir İslâm filozofu ya da ilâhiyatçısı için Allah’ın sessizliğinden bahsetmek sağır edicidir. Zira İslâm’ın kelâm ilminde Allah’ın temel sıfatlarından biri “konuşma”dır (*kelâm*). Dolayısıyla Allah konuşandır, bu O’nun sonsuza dek durmaksızın konuştuğu anlamına gelir. Büyük İslâm düşünürleri bu ilâhî *kelâm*’ın ne anlama geldiği, ve bunun Allah’ın tecellisi ve yaratılmış düzen ile nasıl ilişkide olduğu konusunda çok derinlere inmişlerdir.

Burada bunun üzerinde çok fazla durmayacağım, zira bu bizi konumuzdan uzaklaştıracaktır. Ancak aklımızda tutmamız gereken esas nokta şudur: İslâm metafiziğinde Allah’ın konuşan aktör olması, öyle bir kozmik resmi zorunlu kılar ki burada her şey sadece ilâhî kelâmın muhatabı değil, aynı zamanda herşey o kelâmın fiil ve nesneleşmiş halleridir. Burada kastedilen şudur: İslâm metafiziğinde Allah’ın *kelâm*ının tecelli yönü ve ontolojik anlamda üretken bir yapısı da vardır. Müslüman veliler için kozmik düzendeki her şey Allah’ın kelâmının birçok parçasını oluştururlar. Her biri evreni var eden ilâhî yaratıcı nefeste ortaya çıkar. Farklı bir çerçevede ele aldığımızda ise şu şekilde ifade edilebilir: Evrendeki her şey ilâhî emrin bir yankılanmasını teşkil eder, ki evrenin ortaya çıkışı bu ilâhî emirdir. Dolayısıyla insanoğlu zaten bizzat Allah’ın her zaman konuştuğunun yaşayan bir kanıtıdır. Çünkü onlar Allah’ın konuşmasının bir yönünü toplu olarak ifade eden birçok kelime gibi mevcutturlar.

Bir başka deyişle kozmolojik bir dille ifade edersek Allah hiçbir zaman sessiz kalmadığı gibi antropolojik açıdan ele alındığında da suskun değildir. Peki bu durumda Allah’ın kullarının acılarına sessiz kalması problemi

ne şekilde anlaşılmalıdır. Bu sorunu adil bir şekilde ele almak için evrende “kötülük” ün mevcudiyeti ile ilgili bazı yorumları sıralamakta fayda vardır.

Teodise

İlâhî iyiliği, kötülüğün var olması ile birarada açıklama çabasına “teodise” sorunu adı verilir. Terimin kullanımı 17. yüzyılda yaşamış ünlü Alman filozof Leibniz’e dayanmaktadır. Ancak teodise kavramı Leibniz’den önce farklı medeniyetler tarafından birçok farklı açıdan ele alınmıştır. Kötülük karşısında ilâhî iyiliğin güçlü bir şekilde savunulmasının en iyi örneklerinden birini İslâm geleneğinde çok uzun süre yer etmiş olan İbn-i Sina’nın yazılarında bulmak mümkündür. Kendisinin ilâhî iyilik kavramını temel anlamda ne şekilde savunduğunu anlayabilmek için önce dünyada kötülüğün neden var olduğu sorusuna cevap vermemiz gerekir. Kötülükten kasıt, kötü olan her şeydir ve bu da bir dereceye kadar iyiliğin var olmadığı her durumu işaret etmektedir.

“Kötülük var mıdır” sorusunun cevabı olumlu olacaktır. Evrende gerek küçük ölçekli gerekse büyük ölçekli olarak her türden kötülüğün mevcut olduğu gayet açıktır. İbn-i Sina ârizî kötülük ile esas kötülüğü birbirinden ayırır. Kendisinin bilinen kitaplarından “Şifa”nın *Metafizik* başlıklı bölümünde her iki kavramın da standart tanımını verir. Kaza eseri oluşan kötülükler yaratılış düzeninin doğal bir sonucu olarak oluşur. Bir başka deyişle, dünyada birtakım kötü şeyler olmaktadır ama bu dünya halinin doğal tezahürüdür.

Daha basit bir deyişle anlatmak gerekirse örneğin insanlar için son derece faydalı bir şey olan ateş kendi doğasından kaynakla-

nan özelliklerinden dolayı büyük zarar da verebilir. Dolayısıyla ateş bir evi ısıtabileceği gibi bir insanın yanmasına da sebep olabilir. Eğer ateş bir insanı yakamayacaksa bir evi de ısıtamayacaktır. Doğanın dengesi gereği her ikisini de yapabilmek zorundadır. Oysa esas kötü tamamıyla bambaşka bir şeydir. Temelinde kötü olan şeyler doğası gereği bu kavramı içlerinde barındırırlar. İbn-i Sina burada çok iyi bilinen körlük olgusunu örnek olarak ele alır. Körlük özünde kötü bir şeydir, zira organda görme yetisinin yok olduğu anlamına gelmektedir. Bu da görüşün insanın içinde idrak edilememesine sebep olur.

Dolayısıyla kötülük doğası gereği evrende bulunan bir özelliktir. Bu durumda, eğer Allah iyiyse kötülük niye var diye sormak, Allah iyiyse dünya diye bir şey neden vardır diye sormakla eş değer olacaktır. Dünya ve tabiatın doğasını veri olarak alırsak haliyle her türlü farklılık mevcut olacaktır ve kötülük de bunlardan biridir. Bu da demektir ki, insan doğası itibarıyla özgür bir varlıktır ve bundan dolayıdır ki dünyada bu denli fazla kötülük vardır. Bu tür özellikleri içinde barındırmayan bir dünya arayışı içinde olmak, var olan bu dünyadan farklı bir dünyadan söz etmek olacaktır ki ve eğer bunu yapabilseydik günümüzde var olan kozmik düzende teodise kavramının hiçbir anlamı olmazdı.

İslâm metafizik geleneğinin dünyada kötülüğün varlığı konusu ile ilgili nasıl bir düşünce şekli olduğundan biraz bahsettiğimize göre şimdi dikkatimizi geleneğin pratik anlamda bu konuya nasıl eğildiğine yöneltmemizde fayda vardır.

“Allâh Hû”

Vav'ların ortasında kalan yazıda “Yâ Hayyu Yâ Kayyûm” ibaresi bulunmaktadır. Hemen üstünde ise külah şeklinde yazılmış müsenna (iki taraflı) bir “Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm” istifi, altında da beyaz renkle yine müsenna olarak “Yâ Hazret-i Mevlâ” ifadesi geçmektedir.

Allah'ı Duymak

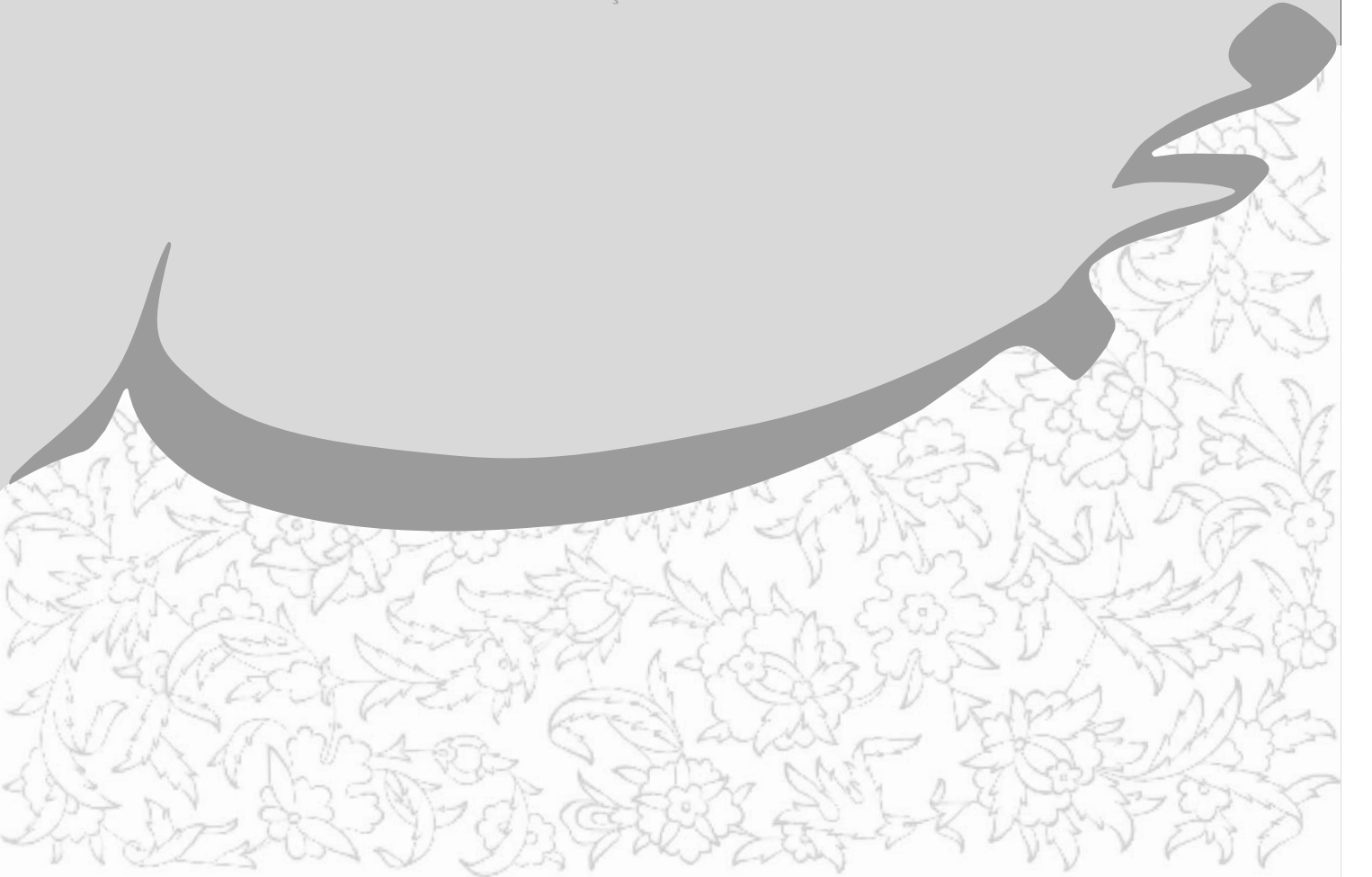
İslâm metafiziğine göre Allah'ın hiçbir zaman sessiz kalmadığı ve kötülüğün de kozmik düzen içinde iyilik kadar gerekli olduğu saptandığına göre insanların acı çekmesi ve buna karşı verilen ilâhî cevap hakkında ne söylenebilir? Başka bir deyişle, insanlar acı çektiklerinde ve özellikle de acıların en büyüklerine maruz kaldıklarında Allah'ın sesi nerededir? Benim gördüğüm kadarıyla Allah'ın “sessizliği” konusu ile ilgili problem, insanların acısına karşılık Allah'ın belirli bir şekilde hatta belli zamanlarda cevap vermesi gerektiği varsayımında yatmaktadır. Bu durum insanoğlunun doğal bir eğilimidir hem İncil'de (30:20 ve 22:1-2) hem de Kuran'da (2:214) geçer.

Peki, insanın en zor ve karanlık anlarında Allah onu yalnız mı bırakır, yoksa burada farklı bir durum mu söz konusudur? Biz onu duymadığımızda bile Allah her zaman cevap vermez mi? Burada yapılacak en iyi şey, yirminci yüzyılın ünlü şiiri “Ayak İzleri”ni hatırlamaktır. Şiir bize şunu öğretir: En çaresiz ve kötü anlarımızda bu acılara göğüs gererken yalnız olduğumuz vehmine kapılmaktan kendimizi alamayız. Oysa bu aslında bizi tüm o zaman boyu taşıyanın Allah olduğunu anlamamız içindir.

Bunu Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî adlı büyük eserinde geçen bir hikâye ile açıklamakta yarar görüyorum. Hikâyede Mevlânâ her duasında Allah'a içten bir şekilde yalvaran bir adamdan söz eder. Ancak

"O işiten ve bilendir."

adam dualarına karşılık Allah'ın sesini bir türlü duyamaz. Bu sırada karşısına Şeytan çıkar ve bu kederli adamı, sesini duyabilecek bir Allah olmadığına ve dolayısıyla ilâhî bir kuvvetten yardım ummayı beklememesi gerektiğine ikna etmeye çalışır. Bu noktada kalbi kırık kul, uykuya dalar ve bir rüya görür. Rüyasında Allah'ın aslında tüm bu zamanlar boyunca onun çağırışlarına cevap verdiğini öğrenir: "Senin korkuların ve bana olan aşkın, seni bana bağlayan şeylerdir. Senin her 'Allahım!' deyişinle ben sana *lebbeyk* diye cevap veriyorum."

Lebbeyk ya da diğer deyişle "Buradayım", Müslümanların hac vazifelerini yerine getirirken zikrettikleri bir sözdür. Mevlânâ'ya göre "Ben buradayım" diyen kul değildir. Tam aksine bunu kullarına söyleyen Allah'tır ve bunu sadece bazı ritüeller sırasında değil her zaman söyler. Allah'ın varlığı ve yardımını her ne kadar biz onun sesini duyamasak veya hissedemezsek de oradadır. Bunun sebebi insanoğlunun sınırlı algılama kapasitesi ve dünya âleminde geçirdiği kısıtlı süredir. Daha detaylı açıklamak gerekirse, Mevlânâ, bizim Allah'a her yakarışımızın aslında O'nun bize cevap vermesi olduğunu söyler.

Müslüman metafizikçiler açısından bakıldığında, insanın Allah'ın "ben buradayım" şeklindeki cevabını duyabilmesinin yolu, kendinde doğru duyuş şeklini geliştirme-sinden geçer. Bu nasıl yapılabilir? Cevap, insanın "sessiz kalmasında" yatmaktadır. Ruhumuzu huzurla doldurmak ve İslâm psikologlarının adlandırdığı şekilde nefsimizi susturmak ruhlarımızı uyanık tutar ve Allah'ın sesini içimizde duymamızı sağlar. Dünyamızda her türlü uyumsuz ses ve görüntünün var olması bizim içimize yönel-

memizi zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla biz bu ses ve görüntülere kendimizi ne kadar çok kaptırırsak Allah'ın sesini o kadar az duyar, O'nun işaretlerini o kadar az görürüz.

Kendimize sessiz kalmayı öğretmek hem içimizdeki gürültüden hem de biri kendi sesimiz olmak üzere dışarıdan gelen gürültüden kurtulmamızı sağlar. Bu pek tabii insanın dünya hayatı içinde ya da bir zulme mâruz kaldığında sessiz kalması demek değildir. Burada sözü edilen, sessizlikten daha ziyade ruhsal bir tutumdur: Sözkonusu suskunluğa, insanın kendi sesini arka plana koyduğu temel bir ruhsal oryantasyon süreci denebilir. İnsan bu şekilde sessiz kalmak suretiyle Allah'ı duyma gücünü artırmış olur.

En zor durumlarımızda, çok acı çekerken Allah'ın sesini duyabilmek pek tabii ki acıyı izah edebilmemizi sağlamaz ya da onun etkisini yok etmez. Aynı noktadan hareketle, insanların Allah'ın sesini işitebilme duyularını geliştirmeleri onların neden ve ne şekilde acı çektikleri sorusuna cevap da vermez. Burada kesin olan şudur ki, ruhsal mânâda Allah'ın sesine karşı sağır olmamak, en zorlu anlarımızda acımızı hafifletir ve en derin yaralarımıza iyi gelir.